

10.33537/sobild.2019.10.1.2

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 19-11-2018
Kabul edildiği tarih: 27-12-2018
Yayınlanma tarihi: 30.01.2019

Article Info

Date submitted: 19-11-2018
Date accepted: 27-12-2018
Date published: 30.01.2019

Anahtar sözcükler

bilgi sosyolojisi, bilimsel bilginin sosyolojisi, güvenlik sosyolojisi, istihbarat çalışmaları, güvenlik çalışmaları

Keywords

sociology of knowledge, sociology of scientific knowledge, sociology of security, intelligence studies, security studies

BİLGİ SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN İSTİHBARAT KAYNAKLARININ TASNİFİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

CLASSIFICATION AND ANALYSIS OF INTELLIGENCE SOURCES THROUGH SOCIOLOGY OF KNOWLEDGE

M. Kubilay AKMAN

Doç.Dr. Uşak Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü;
kubilayakman@gmail.com

Öz

Genel anlamda bilgi sosyolojisi sosyolojinin doğuşu ve tarihi kadar geriye gider. Spesifik olarak bilimsel bilginin sosyolojisi (BBS) ise nispeten daha yeni, güncel bir alt-disiplindir. Bilgi sosyolojisi insan bilgisinin en geniş anlamda toplumsal olarak üretilmesi, korunması ve aktarılması üzerine odaklanır. BBS bilimsel araştırmaların, çalışmaların ve bilginin sosyolojik boyutlarını araştırır. Tarihsel ve toplumsal olarak yaşanan dönüşümler, coğrafi ve kültürel etkenler bilimsel faaliyetleri doğrudan veya dolaylı olarak etkiler. İstihbarat bir yönüyle özel, nitelikli bir bilgi türüdür. Öte yandan istihbarat çalışmaları güvenlik çalışmalarının bir alt disiplini olarak bilimsel bir metodolojiye sahiptir ve bilimsel bilgi üretir. Bu açıardan “istihbarat kaynakları” ve “istihbarat edinme yöntemleri” üzerine yapılacak olan bir analiz hem geniş anlamda bilgi sosyolojisinin hem de spesifik olarak BBS'nin konusu olacaktır.

Abstract

Sociology of knowledge is as old as the beginning and history of sociology in general sense. More specifically Sociology of Scientific Knowledge (SSK) is comparatively a newer and more contemporary subdiscipline. Sociology of knowledge is focused on social production, record and transmission of knowledge in broader sense. SSK studies sociological dimensions of scientific researches, works and knowledge. Historical and social transformations, geographical and cultural factors influence scientific activities directly or indirectly. Intelligence is a special, classified sort of knowledge from one aspect. In another aspect intelligence studies is a subdiscipline of security studies, has scientific methods and produces scientific knowledge. Based on these points, an analysis to be conducted on “intelligence sources” and “intelligence gathering methods” will be the subject of both sociology of knowledge in general meaning and SSK particularly.

1 Giriş

Güvenlik çalışmaları ve sosyolojinin bir alt dalı olarak güvenlik sosyolojisi uluslararası-küresel, bölgesel veya ulusal düzeylerde güvenlik meseleleri önem kazandıkça hem kamusal alanda hem de akademyada daha fazla ağırlığını hissettirmektedir. Bu ilmi faaliyetler akademik-bilimsel alan kadar ülkelerin, kurumların, iş dünyasının şirketlerinin kendi bugünlerini ve geleceklerini güvence altına almaları noktasında da önem arz etmektedir. Bugün yüzyıllarla ölçülen stratejilerin, doktrinlerin ve planların hayat bulduğu bir çağda yaşıyoruz. “Güvenlik” toplumsal bir kurum olarak bilimsel bir kavrayışla ele alınmakta ve yönetilmekte-idare edilmektedir.

Toplumların kendilerini güvende hissedebilmeleri, güvenlik stratejilerinin başarılı olabilmesi; siyasi, ideolojik, dini vd. yönelimlerinden azade olarak, uluslararası ve yerel hukuk, etik ve insani değerler çerçevesinde sahip olabildikleri bilgiye bağlıdır. Burada en temel düzeyde haberlerden en üst düzeyde bilimsel bilgilere kadar geniş bir yelpaze söz konusudur. İstihbarat da bu makale çerçevesinde ele alacağımız şekilde, özel bir “bilgi” türü olarak bu genel bilgi okyanusunun içinde yer almaktadır. İnsanlık tarihi kadar eski olan istihbaratın işleyişi istihbarat çalışmaları disiplininin konusudur.

Bu çalışmada önce bilgi sosyolojisinin ve bilimsel bilgi sosyolojisinin (BBS) yaklaşımına dair bir ön açılım yapacağız. Ardından istihbarat alanı ve istihbarat edinme disiplinleri / teknikleri bu açılım üzerinden tartışılacak. Komplo teorilerine, sansasyonel haberlere konu olan, pek de kamuoyuna açık bulunmayan bir toplumsal alanın özellikle “istihbarat edinme süreçlerine” sosyal bilimsel bir pencereden bakacağız. İstihbarat ile alâkalı kurumlar ne kadar kendilerini bir sır perdesi altında tutmaya çalışırlarsa çalışsınlar yaşadığımız çağın demokratik normları ve hesap verilebilirlik prensipleri, güvenlik çalışmaları ve istihbarat çalışmalarının bilimsel olarak gelişmesi, tüm dünyada ağırlığını hissettiren bilginin ve bilimsel çalışmaların küreselleşmesi süreci kaçınılmaz olarak onların içinde bulunduğu faaliyetlerin akademik boyutta incelenmesini mümkün kılmaktadır. Bu hususları etraflıca aşağıda mütalaa edeceğiz.

İstihbarat edinme / toplama disiplinlerinin herbirinin bir boyutuyla toplumla bağı olsa da en doğrudan toplumsallığın ve sosyolojik dokunun içinde olan İNSİST’dir (insan istihbaratı). Bu disiplini tüm rejimler (kapitalist, sosyalist, demokratik, laik, dini, vd.) tarihte ve bugün uygulayagelmiştir. Esasen en eski ve köklü istihbarat edinme yöntemi İNSİST’tir. Bilginin toplumsal ve sosyolojik boyutlarını değerlendirdikten sonra, istihbarat üzerine analiz ve tartışmalarımızı yaparken İNSİST’in BBS eksenli bir değerlendirmeye durduğu noktayı mercek altına alacağız.

1. Bilginin Toplumsal Boyutları

İnsan birçok noktada diğer canlı dünyadan ayrılrsa da herhalde en önemli farkların arasında toplumsal, organize, bilinçli ve yeniden üretilebilen-sürdürülebilir bir süreç olarak “bilmek” başta gelir. Dışımızda “ham gerçeklik” diye tabir edilen dünya durmaktadır; biz bu gerçekliği “bilme, anlamlandırılma ve iletilme sürecinin gerçekleşmesi” yoluyla toplumsal olarak inşa ederiz (Yılmaz, 2009: 33). Gerçeklik insanın yaşamında birçok prizmadan geçerek, kırılarak, ışık oyunları ve yön değiştirmelerle anlam kazanır. Bu olgu öyledir ki aynı gerçeklik iki ayrı toplumsal

öznenin penceresinden bakıldığı zaman birbirinden tümünden farklı, bambaşka iki zıt anlam kazanabilir: birilerinin düşleri ötekilerin kâbusu olabilir. Tarih ve güncellik bu konuda sayısız örnek sunmuştur.

Mustafa Aydın'ın ifadesiyle “Bilgi Sosyolojisinin konusu bilginin toplumsallığıdır” (Aydın, 2008: 204). Bu anlamda bilgi sosyolojisi geniş bir alana tekabül eden, “toplumsal zihniyet alanı” içinde şekillenen bilgiyi ele alır (Anık, 2006: 4). Bilgi “gerçekliğin kayıt altına alınmış ifadeleri” şeklinde kavramsal olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2009: 32) ve bu “kayıt altına alma” sürecinin hangi boyutlarda gerçekleştiği sosyolojinin konusudur. Gerçeklik “toplumsal olarak inşa edilirken” bilgi toplumun ilgili mekanizmaları yoluyla üretilir, anlamlandırılır ve iletilir (Yılmaz, 2009: 32-33). Bir diğer ifade ile toplumsal gerçeklik bilgide tecessüm eder (Anık, 2006: 24). Bu süreç içinde bulunduğumuz dünyaya anlam katma gayreti olduğu kadar yaşadığımız toplumsal-siyasal sistemleri var edebilme, koruma ve geleceğe aktarma meselesidir.

Şu soru elbette akla gelmektedir: neden sosyolojinin diğer alt dallarına (sanayi sosyolojisi, kent sosyolojisi, din sosyolojisi, siyaset sosyolojisi, vd.) kıyasla bilgi sosyolojisine yeterince eğilinmemiş, bu konu büyük bir ağırlık kazanmamıştır? Bu sorunun cevabını sosyolojinin tarihinde, o tarihin tekabül ettiği sanayi toplumunda ve bu toplumun fazlasıyla önemseydiği nesnelere dünyası ve meta kültüründe aramak gerekir. Bugün bilgi toplumunun endüstriyel toplumsal ilişkilere göre daha belirleyici olması tabloyu değiştirmektedir. Sanayi toplumunun temelini metaya dayanması gibi “bilgi toplumu tasarılarının da anahtar kavramının bilgi olması, bilgi sosyolojisine ilişkin duyarlılığı yeniden arttırmaktadır” (Anık, 2006: 1). Küresel boyutlardaki iletişim muazzam miktarda bilgiyi insanlığın hizmetine sunmuştur. Bu bilginin nasıl ele alınıp işleneceği, değerlendirileceği zengin sosyolojik araştırma konuları sunacak potansiyelindedir.

Çağdaş toplumda “bilgi sistemi-toplumsal yapı bileşkesinde ortaya çıkan sorunlar” bilgi sosyolojisinin üzerinde durduğu bir konudur. Bu anlamda “bireysel düzeyin dışında toplumla ilişkisi kurulabilen bir bilgi anlayışı ve aynı zamanda bilgi sistemiyle bağlantısı bakımından her türlü toplumsal gerçeklik Bilgi Sosyolojisinin konusunu oluşturmaktadır” (Aydın, 2008: 195). Bilgi sosyolojisi bilimsel yaklaşımıyla “bilgi sistemleriyle toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri inceleyerek, o toplumun geçmişine olduğu kadar, geleceğine de ışık tutmak” amacındadır (Aydın, 2008: 196). Bu süreçteki olgusalıklar dinamiklerdir. Bunun nedeni bilginin ileri derecede toplumsal bir doğaya sahip olmasıdır. Bilgi sosyolojisi bilginin toplumsal yapı ve süreçler içindeki yerini, bilgi türlerinin neler olduğunu, bu türlerin kendi aralarındaki

etkileşimini, bütün ile “uyum ve çatışmalarını, dinamik ve statikleşme çizgilerini gösterme amacındadır” (Aydın, 2008: 196). Bu geniş alan (bilgi) bilime ve bilimsel bilgiye doğru daraltıldığında bilgi sosyolojisi bilimsel bilgi sosyolojisi halini alır.

“Bilim sosyolojisi” (Merton) ya da “Bilimsel Bilginin Sosyolojisi – BBS” (İngiliz ekolü) (Collins, 1983: 266) konseptleri / alanları bir miktar gerilimli iki yaklaşım şeklinde değerlendirilmiş olsa da özünde aynı araştırma nesnesine, yani bilimsel bilgi üretim süreçlerinin toplumsal / sosyolojik boyutlarına yönelir. Harry M. Collins’e göre ise “ana akım” bilim sosyolojisi ile çağdaş bilimsel bilgi sosyolojisinin gelişimi arasında evrimsel değil “bilişsel teğetlik” diye tabir edilebilecek, akademik antagonizm ile yoğrulmuş bir ilişki söz konusudur. Eğer bu antagonizm giderilebilirse her iki alan durumdan olumlu olarak istifade edebilecektir (Collins, 1983: 271). En nihayetinde Collins’in “teğet” diye tanımladığı durum başka bir perspektiften daha yakın, hatta iç içe görülebilir.

Robert K Merton “bilim sosyolojisi”nin “kurucu babası” olarak kabul edilir ve 1930’lardan 60’lara doğru bir yandan sosyolojiyi “bilimsel” boyutta inşa etmeye çalışmış, diğer yandan da bilimi yapısalcı-işlevselci sosyolojinin bir araştırma nesnesi / konusu olarak ele almıştır (Shapin, 1995: 294). Bilimi “tarihsel ve toplumsal bir girişim” olarak anlama çabasındaki sosyolojik yaklaşım aynı bilimsel faaliyetlerin hem doğal hem de toplumsal dünyalar hakkındaki bulgularını da göz ardı etmeyecektir (Shapin, 1995: 298). Zira toplum bu bilimsel bulguların değişik şekiller, boyutlar ve vesilelerle uygulanması yoluyla gerçekleşmektedir.

Robert K. Merton’a göre bilim tüm diğer etkinlikler gibi işbirliğini gerektirir ve toplumsal çalkantılardan, dönüşümlerden azade veya onların üzerinde bir bilimsel üretim süreci yoktur. Bu anlamda, Batı’daki her koşulda bilimi yücelten ya da üstün gören anlayış belirli bir eleştirel süzgeçten geçirilebilir. Bilimin ayrıcalıklarına yapılan saldırılar, bilim insanlarını kendilerinin ve faaliyetlerinin “belirli toplumsal yapı tiplerine bağlı olduğunu kabul etmeye” sevk etmiştir. Saldırı altında bulunan bir alanın, kurumun kendini rasyonalize etme ve temellendirme çabası anlaşılabilir (Merton, 1973: 267). Bu anlamda, yoğun bir saldırı altındayken umarsızca “fildişi kule”de kalmak pek mümkün değildir (Merton, 1973: 268). Toplum bilimi ve bilim insanını kendi içinde doğru yere konulandırmaya çalışırken bilim insanı da aynı toplumun bir bileşeni olduğu gerçeğini kavramak durumundadır.

Görsel-1: Robert K. Merton (1910-2003)

Merton'a göre bilim bazen yanıltıcı olabilecek şekilde birbirinden uzak ama bağlantılı öğeleri içerecek boyutta kapsayıcı bir terimdir. Genellikle şu hususlara işaret etmek üzere kullanılır: 1. Bilgiyi değerlendirme ölçüsü olarak kullanılan bir “karakteristik yöntemler seti”, 2. Bu yöntemlerin uygulanmasıyla elde edilen bilgi kümesi, 3. Bilimsel olarak tanımlanan etkinliklerin dayandığı kültürel değerler, kurallar ve normlar, 4. Tüm bu bahsedilenlerin bir genel kombinasyonu. Merton bilimlerin kendi iç kuramsal, metodolojik problemlerindense hangi kültürel ve etik sınırlandırmaların onların üzerinde etkili olduğu meselesiyle sosyolojik olarak ilgilenmiştir (Merton, 1973: 268). Bilimin ethos'u¹ bilim insanları üzerinde tavsiyeler, yönlendirmeler, yönergeler, yasaklamalar, müsaadeler ve tercihlerle işler; kurumsal değerlerle meşrulaştırılır. Bilim insanları kâğıda dökülüp kodlanmamış dahi olsa bu ethos üzerinden çalışmalarını yürütür, belirli normları içselleştirerek bilimsel faaliyette bulunurlar (Merton, 1973: 268-269). Bu anlamda hiçbir bilimsel disiplin çerçevesi içinde mutlak bir “sınırsızlık” ve “serbestlik” olduğu söylenemez. Bilim insanları bu boyuttaki denetimi ve özdenetimi her daim hissederler.

¹ “Bir kültürün, devrin ya da topluluğun kendi tavır ve istekleri içinde ifade edilen karakteristik ruhu”, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/ethos>

Bilimin kurumsal amacı onaylanan / kabul gören bilginin derinleşmesidir. Bu hedefin gerçekleşmesi yönünde uygulanan yöntem ve teknikler ilgili bilginin tanımlanmasına imkân tanır. Bilimden deneysel olarak teyit edilen ve belirli bir mantıksal tutarlılığa, nizama sahip bilgiler sunması beklenir. Bilimin toplumsal boyutları, kurumsallığı ilgili ahlaki norm ve standartları gündeme getirir. Aslında, teknik olduğu kadar ahlaki ön kabuller, normlar bilimsel üretimin sürmesini mümkün kılar. Özde bu iki alan (teknik ve etik) birbirine bağlıdır (Merton, 1973: 270). Merton'a göre modern bilimin ethos'u dört kurumsal emparatif ile şekillenir: evrenselcilik, ortaklaşacılık, tarafsızlık, organize şüphecilik. (Merton, 1973: 270-278). Bilim insanı kişisel olarak nerede durursa dursun ürettikleri evrensel boyutta ve ortaklaşa nitelikte paylaşılır, tüm dünyaya ulaşır. Yine bilimsel faaliyeti yürütenlerin yönelim ve tercihlerinden azade olarak bilimin kendisi tarafsız bir alanda yer alır. Kurumsal olarak bilimin organize ve sistematik bir "şüpheciliği" sürdürmesi beklenir; bizzat kendi bulgularından dahi şüphe etmek, sorgulamak bilimin asli bir vasfıdır.

Çağdaş bilim sosyolojisi öncüllerinden bazı noktalarda farklılaşmıştır: 1. Bilimin teorileri ve konseptlerindense bilimsel etkinlik ve organizasyonun sosyolojik açıklanmasına daha çok ağırlık vermek, 2. Karşılaştırmalı bir yaklaşımla, bilimsel kurumları izole görme yanılmasıyla kurtulup onları toplumsal bağlamı içinde ele almak, 3. 1930'larda başlayan kurumsal yaklaşımın ötesinde bilimsel faaliyeti, ekipleri ve toplulukları karşılıklı etkileşim perspektifinden incelemek (Ben-David, 1970: 15). Özellikle "bilimsel topluluğun, iletişim ağlarının ve bilim insanlarının belirli alanlardaki ya da tüm alanlardaki toplumsal ilişkilerinin etkileşimsel araştırılması" çağdaş dünyada bilim sosyolojisinin odaklandığı hususlardır (Ben-David, 1970: 15). Bilimsel faaliyetler ve toplumsallıklar ilerledikçe bu eksenlerdeki sosyolojik analizler de derinleşmektedir.

BBS bir görgül bilimsel disiplin olarak sahneye çıkmaktadır. Bu anlamda hakikat, akılsallık, vb. felsefi çağrışımlı söylemleri bırakması gerektiği önerilmiştir. BBS'den fen bilimleri doğayı nasıl açıklıyorsa aynı yol ve yöntemlerle "insanın bilimsel bilgi fenomenini" açıklaması beklenir (Friedman, 1998: 243-252). Elbette bu "fen bilimlerine öykünme" sosyolojinin 19. Yüzyıldan tevarüs edilmiş eski bir hastalığıdır. Bu konu etraflıca, yeri geldikçe tartışılması gereken bir meseledir.

Bilim sosyolojisinin araştırma alanı üç başlık altında toparlanabilir:

1. Toplum, bilim ve teknoloji.
2. Bilimsel keşiflerin / buluşların doğası.
3. Bilim politikası (Engel, 1970: 42-43).

Özellikle güvenlik çalışmaları ya da istihbarat çalışmaları söz konusu olduğunda ülkenin genel bilim politikası kadar, “sosyal bilimler politikasını” ve “güvenlik politikasını” göz önünde bulundurmamak gerekir. Sosyal bilimlerin genel mecrası güvenlik çalışmalarını, o da istihbarat çalışmalarının durumunu etkileyecektir. Akademide konunun sayısal anlamda ne oranda ele alındığı bir diğer göstergedir. Mesela YÖK’ün Ulusal Tez Merkezi’nde “istihbarat” anahtar kelimesiyle bir tarama yapıldığında² Yüksek Lisans düzeyinde 117 Doktora düzeyinde ise 18 tez bulunduğu görülmektedir. Sizce bu sayılar neye işaretler? Resmin bütünü BBS çerçevesinde, tüm bu verilerin ışığında anlam kazanır.

2. İstihbarat Edinme Yöntemleri

İstihbarat kendi içinde çok zengin, birçok bağlantılı alanı kapsamında barındıran, çok yönlü bir husustur. Burada incelememizi “istihbarat edinme / toplama yöntemleri” ya da “disiplinleri” ekseninde sınırlandıracağız. Aslında bu disiplinlerin kendisi disiplinlerarası olduğu, sosyal bilimlerden / insani bilimlerden öte çeşitli fen bilimleri ve teknik bilimlerden yararlandığı için araştırma konusu katlanarak, yayılarak ve çoğalarak derinleşir. Bu nedenle çizilen çerçevenin bir makale ölçeğinde ve sorunsal düzeyde “bilgi sosyolojisi”nin akla getirdiği hususlarla sınırlandırılmış olduğu hatırlanmalıdır.

Güvenlik bilimleri ile bağlantılı olarak istihbarat devletlerin diğer ülkelerin ya da çeşitli düşmanların kendilerine zarar vermeye yönelik oluşturdukları tehditleri anlamak, hafifletmek ve etkilemek üzere gizli olarak yürüttüğü faaliyetler şeklinde tanımlanmıştır. Doğası gereği bu faaliyetler anlama ve etkileme noktasında çok kırılgan, ince hesaplamalar üzerinden geliştiği ve askeri birliklerin, halkın ve hatta ülke liderlerinin hayatları söz konusu olduğu için uzmanları istihbarat konusunda çok hassas ve gizli yaklaşımlara sahiptir (Warner, 2007: 17). Bu gizlilik nedeniyle de tanımı gereği ilmi araştırmalara konu olmaya “direnen” bir doğası bulunur. Sonuç olarak, istihbarat çalışmaları bir değil iki alan şeklinde tezahür eder: birincisi orijinal belgelere ulaşmadan, bir diğer deyişle “dışarıdan” akademik olarak yürütülen

² <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> Erişim tarihi: 10.09.2018

“istihbarat çalışmaları”; ikincisi az sayıda araştırmacının mevcut dokümantasyona ulaşmasının tasdikiyle gerçekleştirilen “içeriden” bilimsel çalışmalardır (Warner, 2007: 17). Bilgi sosyolojisi ve BSS bağlamlarında yukarıda üzerinde durulduğu gibi toplumsal ortam ve etkileşimler “içeriden” ya da “dışarıdan” çalışmaların hangi tablo içinde konumlanacağını belirlemektedir. Bilimsel kurumları izole değil “toplumsal bağlamı içinde ele almak” (Ben-David, 1970: 15) yaklaşımı istihbarat konulu akademik çalışmalar için de geçerlidir.

Batılı perspektiften istihbarat profesyonel bir disiplin olarak 1. Dünya Savaşı öncesinde ilk Britanya’da ardından hasımları olan ülkelerde gelişmiştir. Gelişiminde öncül olan üç disiplin bulunur: “diplomasi, askeri keşif ve iç güvenlik”. Bu alanlar ve istihbarat arasındaki sınırlar oldukça belirsiz ve geçişkendir. İstihbarat uzmanlarının bu konulara aşina olması beklenir. İstihbarat tarihi ve askeri tarih ya da diplomasi tarihi kaynakları ortaklaştığı için “yöntemlerde de” benzerlikler olduğu kaydedilmiştir (Warner, 2007: 23-24). Elbette bu Batılı okuma biçiminin yegâne gerçeklik olarak kabul edilmesi mecburiyeti bulunmamaktadır. Bizler açısından Türk-İslam dünyasının, başka uygarlıklar açısından kendi tarihsel hatlarının binlerce yıllık kökenlerinde güvenlik ve istihbarat konseptlerinin temellerini bulmak mümkündür. Bu açıdan, Batı’dan elde edilen bilimsel bilginin daima eleştirel bir süzgeçten geçirilerek değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Geleneksel olarak üniversiteler, hatta ulusal güvenlik ve savunma üzerine çalışmalar yürütün eğitim-araştırma kurumları, istihbaratla ilgili konulara yeterince eğilmemişlerdir. Bu anlamda istihbarat çalışmaları uluslararası çalışmaların “eksik parçası” olarak değerlendirilmiştir. Bu durum geçtiğimiz yüzyılın 80’li ve 90’lı yıllarında bir yandan ileri derecede istihbarat skandallarının yarattığı ortam ile (Watergate, vb.) diğer yandan ABD ve İngiltere’de gizliliği iptal edilen (declassification) bilgi ve belgelerin miktarının artması üzerine uluslararası ilişkilerde istihbaratın öneminin daha fazla görülmesiyle değişmiştir. İşte bu dönemde istihbarat çalışmalarıyla ilgili ilk akademik dernekler ve konuyla ilgili ilk uzmanlaşmış bilimsel dergiler görülmeye başlanır (Borghoff, 2016: 79-80). İstihbarat kariyeri yapmak isteyen öğrencilerin sayısındaki artış “istihbarat okullarının” yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu gelişme eğitim sosyolojisi ve BBS (Bilimsel Bilginin Sosyolojisi) açısından dikkate değerdir. Ne var ki bu okullar, herhangi bir alan ve disiplinde (tarih, iktisat, coğrafya, psikoloji, vb.) derinlemesine bilgisi olan uzmanlar yerine genel ve temel düzeylerde istihbarat çalışmalarıyla ilgili işlevsel bilgiye sahip analistler yetiştirmek üzere kurgulanmıştır (Borghoff, 2016: 81). Her ne kadar

akademik açıdan geç gelişen bir disiplin olsa da istihbarat çalışmaları son yıllarda bir “profesyonelleşme süreci” ile kendini “güvenlik çalışmalarının” bir alt disiplini olarak kabul ettirmiştir. Çalışma alanları “istihbarat başarısızlığı, istihbaratın siyasallaşması, gözden kaçırma sorunları, istihbarat etiği ve ulusal kültür ile istihbarat kültürleri arasındaki bağlantılar” gibi geniş ve birbirinden farklı konuları içermektedir” (Borghoff, 2016: 80). Konuyla ilgili erişilebilir bilgilerin artışı dünyada ve Türkiye’de ilgili akademik-bilimsel çalışmaların düzeyini ilerletecektir. Bu açıdan bilimin “evrenselcilik, ortaklaşacılık, tarafsızlık, organize şüphecilik” (Merton, 1973: 270-278) prensiplerinin hem güvenlik çalışmalarında hem de istihbarat çalışmalarında ne kadar mümkün olduğu meselesi gözlemeye ve sosyolojik bağlamda incelemeye değerdir.

Toplumsal bir kurum olan güvenliğin bileşenleri arasında yer alan istihbarat tek bir bireyin, grubun ya da organizasyonun değil geniş bir toplumsal yapının faaliyeti şeklinde kendini gösterir. İstihbarat olgusu beş genel profesyonel tipinin sürdürdüğü çalışmalarla mümkün olur:

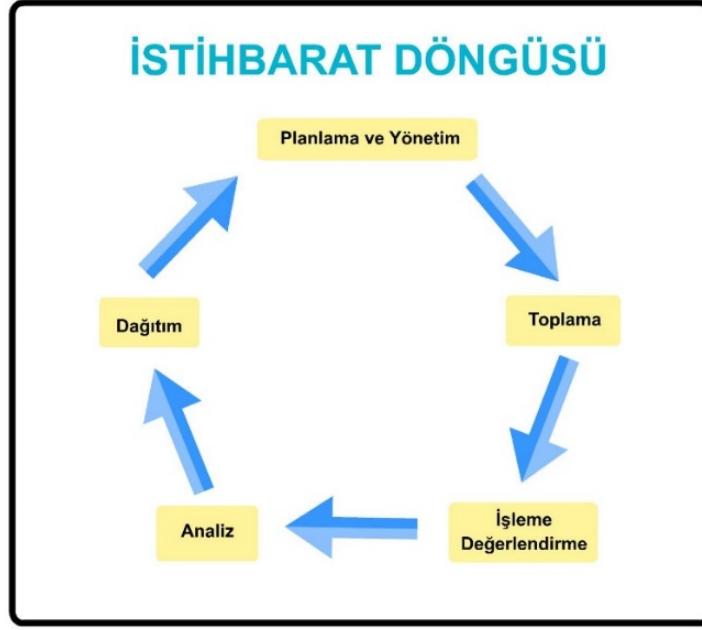
1. Toplayıcılar: Sahada insan kaynaklarıyla ya da teknik olarak enformasyonu toplarlar. Anonim kalmayı tercih ederler, “yöntem” ve “kaynaklarını” korurlar.
2. Analistler: Enformasyonu “açık kaynaklardan” da yararlanarak işlerler. Zamanında, alâkalı ve uygulanabilirliği olan enformasyon sağlayıp “siyasallaştırmadan” uzak dururlar. Siyasallaştırma ile kastedilen eldeki objektif bilgiyi dönemin karar mercilerinin tercihine ve önyargılarına uyarlamaktır.
3. Operatörler: Sahada fiziki olarak çeşitli operasyonları yürüten, filmlere ve romanlara konu olan “serüvenleri” yaşayan bu kesimdir. Operasyonlarını, kendilerini ve göreve aldıklarını korumak üzere maksimum ketumiyeti gösterirler.
4. Yöneticiler: Tüm bu sayılan uzmanları yöneten onlardır. Bürokratik otoritelerle diyalog ve bazen mücadele içinde bulunurlar. Bütçe ve çeşitli teknik detayları organize etmesi gereken yine yöneticilerdir.
5. Karar Mercileri: Karar verme pozisyonunda bulunan, politika yapıcı / geliştirici (policymaker) olanlar onlardır. Çoğunlukla siyasetçilerden oluşurlar. Siyaset dünyasının “değişkenliği” göz önünde bulundurulduğunda diğer profesyoneller ile karar mercileri arasındaki ontolojik fark açıktır (Andregg, 2007: 52-53).

Profesyonel aktörlerin, uzmanların eseri olan istihbarat faaliyeti toplum içinde gerçekleşen çok-yönlü ve çok-katmanlı süreçlerin toplamıdır. Modernleşme ve rasyonelleşme perspektiflerinin bir sonucu olarak günümüzde sistematik, kurumsal ve organize olarak sürmektedir. Bilim sosyolojisinin araştırma alanının odaklandığı üç temel konu olduğu yukarıda aktarılmıştı: “toplum, bilim ve teknoloji”; “bilimsel keşiflerin / buluşların doğası”; “bilim politikası” (Engel, 1970: 42-43). Bilimsel bir disiplin olarak istihbarat çalışmaları sosyolojik değerlendirmenin konusu edildiğinde bu üç eksene dair çok geniş bir inceleme alanı sunar. Şimdi bu konunun detaylarını görebiliriz.

İstihbarat toplama faaliyeti “istihbarat döngüsü” (intelligence cycle) diye adlandırılan devrevi³ bir sürecin halkasıdır. İstihbarat döngüsü “istihbarat operasyonlarının nasıl yapıldığını gösteren bir kavramsal model” olarak tanımlanır ve sivil ya da askeri istihbarat organizasyonları tarafından benzer şekilde istifade edilir (Frini, 2011: 3). Bir ülkedeki her istihbarat organizasyonu kendi içinde bu döngünün gereklerini yerine getirirken genel anlamda başarılı ve etkin bir doktrin için birbirleri arasında koordinasyon sağlamaları beklenir. Koordinasyon sağlanamaz ise organizasyonlar diğerlerinin faaliyetlerini isteyerek ya da istemeden engellemek durumuna düşerler, aynı görevler iki kez yapılır (zaman, enerji ve kaynak kaybı) ve bilgi boşluklarının farkına varılamaz. Bu açıdan koordinasyon işlevi birçok görevin başarısını sağlar (Vitkauskas, 1999: 34). Ulusal güvenlik konulu tehditlerde güvenlik istihbaratının en önemli rolü karar mercilerine tavsiyede bulunmaktır. Dünyanın hızlı değişim niteliği dikkate alındığında tüm ilgili servisler, otoriteler ve üst düzey yetkililer arasında dinamik bir bilgi akışı ve diyalog zorunludur (Vitkauskas, 1999: 52). Bu açıdan istihbarat döngüsünün akılcı idaresi çok işlevseldir.

Bu süreç planlama ve yönetimle başlar, ihtiyaçlar ve öncelikler belirlenir, toplama sürecinin üretkenliği ve koordinasyonu ile ilgili tespitler yapılır. Ardından istihbarat kaynaklardan toplanır, tasnif edilerek işlenir ve değerlendirilir. Bunu analiz süreci izler ve sonra zamanında, uygun formlarda ve geçerli yollarla istihbarat ona gereksinim duyan ilgi makamlara ulaştırılır, döngü tekrardan “planlama ve yönetim” aşamasına ulaşır (Frini, 2011: 4). İstihbarat döngüsü sadece devlet kurumları içinde değil özel güvenlik / şirket güvenliği (corporate security) konseptleri kapsamında iş dünyası istihbaratı (business intelligence) alanında da uygulanmaktadır.

³ İstihbarat döngüsü hakkında Bkz. <https://researchguides.library.brocku.ca/external-analysis/intelligence-cycle>

Görsel 2: İstihbarat Döngüsü

Bu döngüde yer alan “toplama” aşaması çeşitli istihbarat toplama disiplinlerinin faaliyet alanıdır. Bu disiplinlerin hangisinin ön planda olacağı, hangisinin daha ağırlıklı olarak kullanılacağı bir taraftan içinde bulunulan dönemin perspektifine ve teknolojik olanaklarına, diğer taraftan ele alınan vakanın özgül şartlarına ve doğasına bağlıdır. Tarihsel açıdan en “klasik” olan istihbarat edinme biçimi İNSİST’tir (insan istihbaratı). Ne var ki bugün bilimin ve teknolojinin hızlı gelişimiyle bu disiplinler gelişmekte, yenileri eklenmektedir. Yukarıda genel anlamda bilginin, özel anlamda bilimsel bilginin nasıl toplumla iç içe, etkileşim halinde olduğunu tartışmıştık. Bu durum, özellikle bilim ve teknoloji ile bağlantılı olarak, istihbarat edinme disiplinlerinde kendini fazlasıyla hissettirmektedir.

İSTİHBARAT EDİNME DİSİPLİNLERİ

İNSİST	İnsan İstihbaratı
AKİST	Açık Kaynak İstihbaratı
SİBİST	Siber İstihbarat
GÖRİST	Görüntüleme İstihbaratı
COMİST	Coğrafi Mekânsal İstihbarat
SİNYİST	Sinyal İstihbaratı
İLİST	İletişim İstihbaratı
ELİST	Elektronik İstihbarat
YATSİST	Yabancı Teçhizat Sinyalleri İstihbaratı
TELİST	Telemetre İstihbaratı
ÖLÇİST	Ölçü ve İşaret İstihbaratı
TEKİST	Teknik İstihbarat
TİPİST	Tıbbi İstihbarat
BİYOİST	Biyometrik İstihbarat
MALİST	Mali İstihbarat

Görsel 3: İstihbarat Toplama / Edinme Disiplinleri⁴

İstihbarat faaliyetleri içinde çeşitli gözetleme-izleme (surveillance) teknikleri önemli bir yer tutar. Gözetleme süreçlerinde hedeflerin hareketlerinden ve iletişim kurulan kişilerin kimliklerinden yola çıkarak bilgiye ulaşılmaya çalışılır. İstihbarat toplama sürecinin önemli bileşenlerinden biri insan unsurudur (Vitkauskas, 1999:

⁴ Bu disiplinlerin İngilizce hangi kavramların Türkçe karşılığı olduğu şu şekilde açıklanabilir: HUMINT (Human Intelligence) = İNSİST (İnsan İstihbaratı); OSINT (Open Source Intelligence) = AKİST (Açık Kaynak İstihbaratı); CYBINT (Cyber Intelligence) = SİBİST (Siber İstihbarat); IMINT (Imagery Intelligence) = GÖRİST (Görüntüleme İstihbaratı); GEOINT (Geospatial Intelligence) = COMİST (Coğrafi Mekânsal İstihbarat); SIGINT (Signal Intelligence) = SİNYİST (Sinyal İstihbaratı); COMINT (Communications Intelligence) = İLİST (İletişim İstihbaratı); ELINT (Electronics Intelligence) = ELİST (Elektronik İstihbarat); FISINT (Foreign Instrumentation Signals Intelligence) = YATSİST (Yabancı Teçhizat Sinyalleri İstihbaratı); TELINT (Telemetry Intelligence) = TELİST (Telemetre İstihbaratı); MASINT (Measurement and Signature Intelligence) = ÖLÇİST (Ölçü ve İşaret İstihbaratı); TECHINT (Technical Intelligence) = TEKİST (Teknik İstihbarat), MEDINT (Medical Intelligence) = TİPİST (Tıbbi İstihbarat); BIOINT (Biometric intelligence) = BİYOİST (Biyometrik İstihbarat); FININT (Financial Intelligence) = MALİST (Mali İstihbarat).

27). İNSİST, diğer daha teknik disiplinlere göre toplumsal boyutu ağır basan bir bilgi edinme yöntemidir.

Amerikalıların “teknoloji obsesyonu” istihbarat faaliyetlerinde kendini göstermektedir ve İNSİST disiplininin nispeten zayıf kalmasına neden olmuştur. İstihbarat yöneticileri ve liderleri terörist ve kriminal örgütlenmelere ait bilgiye içeriden ulaşma noktasında zayıf kalmışlardır. İNSİST konusundaki eksikliklerini AKİST (Açık Kaynak İstihbaratı) ile gidermeye çalışırlar. Burada, her ne kadar AKİST çok önemli olsa da, eğer ihtiyaç duyulan tüm bilgiler kamuya açık olarak internette hazır ise niçin özel organizasyonlara ihtiyaç olsun, sorusu akla gelmektedir (Wirtz, 2007: 35). AKİST’in yanında teknik bilgi toplama disiplinlerine doğru yapılan vurgu İNSİST’in gelişimi için gereken gayretleri tümünden azaltmıştır. Elbette, “teknik bilgi toplama önemlidir, fakat gerçek faydalarından verim almak için etkili bir analitik sürece” dahil edilmelidir (Wirtz, 2007: 36). Teknoloji de en nihayetinde bir toplumsal fenomendir, ne var ki milyonlarca detayı, sosyolojik ve psikolojik boyutları olan toplum ve insan gerçeğini olduğu haliyle veya bu seviyeye en yakın olarak kavrayıp ölçebilecek ve değerlendirebilecek bir teknoloji henüz var olmamıştır. Bu nedenle sadece profesyoneller aracılığıyla değil sıradan bireyler üzerinden de İNSİST yürütülmüştür (Hedley, 2007: 212). Hayatın karmaşık detayları tüm bu insani bilgilerin toplamıyla aydınlatılmaya çalışılır.

Tüm kaynaklar istihbaratı (all-source intelligence) sadece tek yönlü bir bilgi toplama disiplinine sıkışma riskine karşı bütünleştirici bir model olarak önerilmiştir. Tüm kaynaklar istihbaratı mevcut tüm istihbarat ve bilgi kaynaklarını (AKİST dahil), etkinliklerini, ürünlerini ve organizasyonlarını istihbarat üretim sürecine dahil eden bir yaklaşımdır. Tüm kaynaklar istihbaratı hem ayrı bir disiplin olarak görülür hem de tüm diğer disiplinlerden elde edilen bilgilerin toplam olarak ele alındığı, bulunduğu ve sentezlendiği bir boyut olarak anlam kazanır. Burada İNSİST (insan istihbaratı), GÖRİST (görüntüleme istihbaratı), SİNYİST (Sinyal istihbaratı), COMİST (coğrafi mekânsal istihbarat), SİBİST (siber istihbarat), ÖLÇİST (ölçü ve işaret istihbaratı), TEKİST (teknik istihbarat), ELİST (elektronik istihbarat), AKİST (açık kaynak istihbaratı) ve bütün istihbarat edinme disiplinlerinin katkısıyla “tüm kaynaklar istihbaratı” çoklu kaynaklardan ve yöntemlerden beslenen konsolide bir model olarak tezahür etmektedir (Frini, 2011: 11). Resmin bütününe görmek üzere bu modelde bileşenler kapsamlı bir perspektiften değerlendirilir.

SİNYİST çağdaş bakış açısında en önemli istihbarat toplama sistemleri arasında görülmüştür. Yabancı güçlerin askeri, diplomatik, ekonomik veya bilimsel içerikteki planları; silah, uzay gemisi, radar, vd. sistemleri hakkında data elde edilir. SİNYİST iki alt kategoriye ayrılmıştır: İLİST ve ELİST. İLİST yabancı devletlerin, organizasyonların veya bireylerin iletişimlerine sızma, datayı işleme ve analiz etme üzerine kuruludur. Burada akıllı telefonlar, bilgisayar ağları, internet, vb. çeşitli iletişim ortamları hedef olarak alınmaktadır. ELİST ise iletişim-dışı elektronik sinyalleri araştırma konusu olarak alır. YATSİST (yabancı teçhizat sinyalleri istihbaratı) ve TELİST (telemetre istihbaratı) ELİST kapsamı içinde yer alır. Askeri bağlam içinde bu araştırmalar yabancı devletlerin füze sistemleri, savaş başlıkları, kapasite ve menzilleri hakkında çok kritik bilgilerin elde edilmesini mümkün kılar (Richelson, 2007: 108-109). ÖLÇİST (ölçü ve işaret istihbaratı) radyo dalgaları, optik, akustik, sismik, nükleer disiplinlerden malzeme bilgisine kadar geniş bir alana başvurarak istihbarat hedeflerini tanımlar, konumlandırır ve ayırıcı karakteristiklerini tarif eder. GÖRİST (görüntüleme istihbaratı) disiplini genel anlamda 1940-65 arası dönemde oluşturulmuştur. GÖRİST uydulardan, uçaklardan ya da zeminden elde edilmiş görüntüler sunabilir (Hedley, 2007: 212) (Richelson, 2007: 111-112). Uydu yoluyla elde edilen görüntüler en iyi bilinen teknik bilgi edinme yöntemidir ve “bugünün GÖRİST uyduları dijital olarak yüksek çözünürlüklü gerçek zamanlı görüntüler sunabilirler (Wirtz, 2007: 35-36). Bir diğer ifadeyle cep telefonunuzla çektiğiniz “selfie”den daha kaliteli bir fotoğrafınız gökyüzünden çekilebilir. Bu “panopticon” tartışmalarını bambaşka bir boyuta sıçratabilecek bir konudur.

Görsel-4: GÖRİST örneği⁵

AKİST açık olarak bulunan, herkesin ulaşabileceği bilgileri kullanır. Tehditlerin analizinde ve zayıf noktalarının açığa çıkarılmasında belirleyicidir; geçerliliği artırma, belirsizliği azaltma, öngörülebilirlik, bütünlük, tahmin ve yaratıcılık sağlama noktasında değerlendirme ve alternatif karar alma süreçlerine hipotezler geliştirerek destek oluşturur (Benes, 2013: 25). Açık kaynak enformasyonu denizinden süzülüp belirli bilgi kümelerinin açık kaynak istihbaratına (AKİST) dönüşebilmesi için sistematik, titiz, kapsamlı değerlendirmeler ve çalışmalar yapılması gerekir. Aksi takdirde tehditin ya da hasımın sunduğu önemli işaretler, eylemler gözden kaçırılır. AKİST dahil tüm istihbaratı değerlendirmenin kriteri “doğruluk, geçerlilik, zamanındalık ve esasen rekabet avantajı elde edebilmektir” (Benes, 2013: 25). Bunlar sağlandığı takdirde başarılı bir çalışmadan söz edilebilir.

⁵ Kaynak: “Introduction to Imagery Intelligence (IMINT)”, https://www.satcen.europa.eu/page/introduction_to_imagery_intelligence_imint

Görsel-5: AKİST kaynağı olarak sosyal medya

Yeni teknolojilerin toplum üzerinde ve dolayısıyla AKİST'teki etkileri iki trend dizgesi şeklinde ifade edilmiştir:

1. Makro Trendler

- Sanal gerçekliğin gelişmesi
- Toplumun ve toplumsal aktörlerin yeniden şekillendirilmesi
- İnfosferin (infosphere) gelişimiyle Thomas Kuhn'un söylediği türden bilimsel devrimlerin gündeme gelmesi (Benes, 2013: 26).

2. Mikro Trendler

- Geleneksel AKİST konseptine (kitaplar, dergiler, raporlar) yeni boyutlar kazandırılması
- Yayın süresinin kısalması ve kolaylaşması
- Hareketliliğin, ulaşılabilirliğin; bilgiyi elde etme, toplama, işleme ve kullanım süreçlerinin yeni yorumlamalarla ilerlemesi (Benes, 2013: 26).

Yeni teknolojilerin sunduğu daha birçok makro ve mikro eğilim (trend) AKİST için sayısız avantajlar sağlamaktadır. Burada açık bilgi kaynaklarının, internetin ve sosyal medyanın bu derecede istihbarat konusu olmasının demokrasi, mahremiyet, kişisel özgürlükler bağlamlarında nereye tekabül ettiği sorusu akla gelmektedir. Bu tartışma istihbarat etiği çerçevesi içinde konunun birinci dereceden uzmanlarının ele

alıp üzerinde durması gereken önemli bir husustur. Bu makalenin çerçevesi bilgi sosyolojisi açısından istihbarat edinme süreçlerinin analizi ile sınırlandırılmıştır.

3. Sonuç

Bilginin bir toplumsal üretim olduğunu ve aynı zamanda toplumu şekillendirdiğini gördük. Bu en basit ve temel düzeyde bir doğa olayının bilgisine vakıf olmaktan en ileri düzeyde herhangi bir bilimsel sistemin metodolojisine ve formülasyonlarına kadar genişletilebilir. Bilgi gündelik yaşamda tecrübe edilip kavrandığı ve aktarıldığı kadar daha ileri düzeyde kurumsallıklarla da var olur, üretilir ve aktarılır.

Bilmek yalnızla olumlamayla değil olumsuzlamayla da bilmektir, hayatı zıtlıkları içinde kavramaktır. Ateşi tutunca elinizin yanacağı bilgisi aslında ateşi tutmazsanız elinizin yanmayacağı bilgisini içinde barındırır. Örtük olan, ikincil olan çoğu zaman asıl mesajdır.

Güvenlik çalışmaları disiplinlerarası bir alan olarak topluma ve güvenliğe dair birçok konuya eğilir. Bir yönüyle stratejik çalışmalara ve uluslararası ilişkilere, diğer yönüyle siyaset bilimine ve sosyolojiye temas eder. İstihbarat çalışmaları güvenlik çalışmalarının bir alt-disiplinidir.

Bu makalede bir taraftan bilgi olgusunu bilgi sosyolojisi ve bilimsel bilginin sosyolojisi (BBS) çerçevelerinden inceledik; diğer taraftan özel bir bilgi türü olan istihbarat kavramını ve istihbarat edinme disiplinlerini analiz ettik. Yapılan incelemeler, bilgi toplumunun ve teknolojik devrimlerin bir sonucu olarak istihbarat üretim sürecinin ağırlıklı olarak teknoloji yönelimli ilerlediğini gördük.

Tarihsel olarak İNSİST istihbaratın en erken disiplini olsa da bugün işin içine elektronik, sinyaller, ölçümler, uydular, vb. fazlasıyla girmiştir. Rekabetçi bir ortamda ülkeler ve otoriteler bu alanın sürekli değiştiği ve dönüştüğü bir bilgi üretim sürecine dahil olmaktadır. İnternetin sunduğu imkânla bilgi akışı çok yoğun bir seviyededir.

AKİST günümüzün iletişim teknolojilerini, toplumsallıklarını ve sanal dünyalarını en kapsamlı yansıtan istihbarat toplama biçimidir. Her disiplinin kendine özgü avantajları olsa da tüm kaynaklar istihbaratı (all-source intelligence) tekil yöntemlerin olası dezavantajlarını izale edecek bütünleştirici bir konsept sunmaktadır. İstihbaratın oluşumu, analizi ve dağıtımı nihai karar mercilerine ulaştığında onların ne yönde hareket edeceği asıl belirleyici olandır. Bu süreci

“istihbarat döngüsü” düzenler. Zira bilmek başka, amel etmek (eylemek) başka bir konudur. Hangi bilgi türü olursa olsun, toplumsal özneler bildiklerinden ziyade eyledikleriyle toplumu şekillendirmektedirler. Bu açıdan toplumsal eyleme süreçlerinin merkezinde hangi motiflerin olduğu, ya da bir diğer deyişle hangi rotada gidildiği, nelerin bilinmekte olduğundan daha önemlidir.

Kaynaklar

- ANDREGG, M. (2007), “Intelligence Ethics”, (Johnson, 2007) içinde.
- ANIK, C. (2006), “Bilgi Sosyolojisine Göre Bilginin İşlevi ve Bir Model Denemesi”, *Bilig*, sayı 39: 1-29
- AYDIN, M. (2008), “Bilgi Sosyolojisi ve Toplumumuzun Bilgi Sistemi”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, 195-222
- BEN-DAVID, Joseph (1983), “Sociology of Science – Introduction”, *International Social Science Journal*, Vol. XXII, No. 1, 7-27
- BENES, L. (2013), “OSINT, New Technologies, Education: Expanding Opportunities and Threats. A New Paradigm”, *Journal of Strategic Security*, Volume 6, No. 3, 22-37
- BORGHOFF, U. M.; Corvaja, A. S.; Jeraj, B. (2016), “The Rise of Intelligence Studies: A Model for Germany?”, *Connections QJ*, 15, no. 1, 79-106
- COLLINS, H. M. (1983), “The Sociology of Scientific Knowledge: Studies of Contemporary Science”, *Annual Review of Sociology*, 9, 265-285
- ENCEL, Solomon (1970), “Science, discovery and innovation: an Australian case history”, *International Social Science Journal*, Vol. XXII, No. 1, 42-53
- FRIEDMAN, Michael (1998), “On the Sociology of Scientific Knowledge and its Philosophical Agenda”, *Studies in History and Philosophy of Science*, Vol. 29, No. 2, 239-271
- FRINI, A.; Boury-Brisset, A.C. (2011), “An intelligence process model based on a collaborative approach”, Defence R&D Canada-Valcartier, Quebec
- HEDLEY, J. H. (2007), “Analysis for strategic intelligence”, (Johnson, 2007) içinde.
- JOHNSON, L. K. (Ed.) (2007), *Handbook of Intelligence Studies*, Routledge, London & New York
- MERTON, Robert K. (1973), *The Sociology of Science – Theoretical and Empirical Investigations*, University of Chicago Press, Chicago & London
- RICHELSON, J. T. (2007), “The technical collection of intelligence”, (Johnson, 2007) içinde.
- SHAPIN, Steven (1995), “Here and Everywhere: Sociology of Scientific Knowledge”, *Annual Review of Sociology*, 21, 289-321
- VITKAUSKAS, D. (1999), *The Role of a Security Intelligence Service in a Democracy*, NATO Democratic Institutions Fellowships Programme 1997-1999

YILMAZ, B. (2009), “Gerçekliğin Toplumsal İnşasında Bilgi ve Bilgi Merkezi”, Bilgi Dünyası, 10(1): 28-45

WARNER, M. (2007), “Sources and methods for the study of intelligence”, (Johnson, 2007) içinde.

WIRTZ, J. J. (2007), “The American approach to intelligence studies”, (Johnson, 2007) içinde.